

Monrads sidste indsats for kirkeforfatning

Af Carl Trock

Trods megen optagethed af D. G. Monrad og hans såre forskelligartede indsats er hans sidste forsøg på at gribe ind i politik – og dermed helt selvfølgelig kirkepolitik – ikke meget påagtet. Det er forståeligt, at manddomsårene fængsler; i forhold dertil er det, han kæmpede for i sine sidste år, beskedent og indsatsen næsten resultatløs. Men det, han dér satte sig for, er ikke mindre prætentøst end noget tidligere initiativ, og det viser, med hvilken konsekvens han til det sidste fastholdt sine mål, og hvilken opfindsomhed han stadig kunne udvise for at nå frem mod dem (1).

Mens jeg tidligere har skildret hans afgørende indsats, dels bag kulisserne, dels på Lolland-Falsters stifts landemode 1883 (2), så er ellers så godt som overset hans omtrent samtidige indsats som politiker for at få lirket igennem, hvad der kan kaldes små og dog betydende skridt frem mod en kirkeforfatning. Også hans åbne fastholden af grundlovens idealer over for begge parter i den skarpe politiske strid er for stedmoderligt behandlet, såvel som hans indsats i Det kirkelige Raad af 1883.

I. Monrads vej tilbage til politikken

Dr. theol. Asger Nyholm har i sit såre fortjenstfulde værk redegjort for Monrads come-back i politik. Et kort rids er dog vist her nødvendigt.

Allerede i forbindelse med sin udnævnelse til biskop 25.2.1871 havde Monrad, på trods af ønsker fra både kongen og kultusminister C. C. Hall, forbeholdt sig fuld frihed til at befatte sig

1. Af 3 Monrad-disputatser har alene Asger Nyholms »Religion og Politik» (København 1947) interesse i vor forbindelse. Den benævnes Nyholm i det følgende ved henvisninger dertil. Den brevsamling, som en anden Monrad-forsker, Svend Hauge, udgav, »D. G. Monrad: Breve» (København 1969) benævnes Hauge.

2. Kh. Saml. 1972, 194 og 198.

med politik (3). Samme år, og igen året efter, søgte han valg til Folketinget, men faldt (4). Han trøstede sig en tid ved at stå uden for de partikampe, som en gejstlig mand helst bør undgå; det vidste han dog, at menneskenes tanker er foranderlige (5).

Tale med om politik måtte han da også. 1874 udgav han »Politiske Breve, Nr. 1-4» (6). Og en politisk observationspost attråede han, sidst i 1873 meldte han på allerhøjeste sted, at han var rede til at blive kongevalgt landstingsmand, det interesserede dog hverken majestæten eller regeringen. Monrad gav fortsat udtryk for dette ønske og følte sig gentagne gange forbigået (7). Noget andet var, at han 1874 fik opfordring til at indtræde i det vaklende ministerium Holstein; den »ære» havde han let ved at afslå (8).

Sine politiske kommentarer fortsatte han og nåede november 1877 til »Politiske Breve 9-13» (9), de viser, hvordan han har bevæget sig væk fra en overvejende kritisk holdning over for Venstre til betinget at støtte partiets kamp for parlamentarismen (10).

Samtidig skrev han direkte betydende folk til. Overfor Christian IX udtrykte han ængstelse for, at denne skulle indlade sig på noget, som efter Monrads mening var grundlovsbrud. Kongen må have fejlet Monrad af i et svar 25.10.1877 og skrevet, at det var langt bedre, at han kun gav sig af med teologi, for Monrads replik herpå er bevaret: »Som den eneste tiloversblevne Martsminister, som den, der har gjort det første Udkast til Grundloven, anser jeg det for en hellig Forpligtelse at udtale mig, inden jeg gaar bort,

3. Nyholm 353.

4. Nyholm 354, 356.

5. Nyholm 357 jfr. 360.

6. Nyholm 362.

7. Nyholm 360. Da han i sine sidste år tænkte på at holde op som folketingsmand legede han igen med tanken om at få sæde i Landstinget, hvor man så dejligt kan vegetere, med god samvittighed, Nyholm 447.

8. Brev 22/7 74 Hauge 173 jfr. Danske Magazin 7 III 299 og Kriegers Dagbøger VI 7; Nyholm 370 f.

9. Sit 8. politiske brev havde han endda sluttet med et løfte om ej oftere at besvære læseverdenen med sine politiske meninger, Nyholm 386.

10. Se især Nyholm 357, 360, 365, 383, 385, 388, 431, 446.

om Grundlovens rette Forstaaelse. Jeg maatte foragte mig selv, om jeg ei gjorde det» (11).

Også kultusminister Fischer søgte han at påvirke, så regeringen opgav sin fortsatte fjendtlige holdning mod folketingsflertallet for at nå frem mod det, der lå Monrad, »Martsministeriets sidste Rest paa Sinde: Fædrelandets Vel, Kongens Tarv, Grundlovens Oprettholdelse» (12). Men hans muligheder for at øve indflydelse var små, det erkendte han, der var »vraget i Helsingør af Høire, i Roeskilde af Venstre, og ved alle Kongevalg af alle Ministerier» – privat kunne han også skrive, at det var en stor lykke at stå uden for politik (13).

En tid endnu kunne Monrad dy sig, bundet af andre gøremål og stadig mere frastødt af, som politikken udartede: Ministeriet formår intet, Folketinget formår intet. »Det forekommer mig, at Absolutismen er langt at foretrække for en fri Forfatning, der opfattes paa denne Maade», skrev han privat. Og dog så han den udfordring, som situationen bød *ham*: Hele intelligensen er imidlertid overmåde glad for, at det går, som det gør, ikke en eneste »af den hele Flok deler min Mening». Grunden til hans »meget ensomme» stilling nævnte han også fortroligt: »Hele Intelligensen er reactionær og giver Forfatningen en god Dag. Had til Venstre er den Bevæggrund, der leder og bestemmer alt» (14).

Langt ind i året 1880 gav han privat udtryk for, at politikken stod ham fjernere og fjernere, for samtidig at tumle med sine muligheder i politik: »Iøvrigt har jeg i Tanken en hel Del Lovforslag, som jeg vil sætte igjennem, naar jeg bliver Minister; men da jeg ikke bliver Minister, betragter jeg dem som Afdøde, paa hvis Grav jeg undertiden lægger en Krans» (15).

Det kunne Monrad ikke nøjes med. Den tilspidsede politiske strid blev en udfordring, som måtte tages op. Monrad bød sig selv til, omend på vilkår.

11. Brev 30/10 77, Hauge 410, for kort Nyholm 393. Om senere henvendelser til kongen, se notits af 13/8 78, Kriegers Dagbøger VII 34.

12. Kh. Saml. 6 III 339 jfr. Nyholm 393.

13. »Politiske Breve, Nr. 9-13» 17 og brev 31/12 73, Nyholm 360 f.

14. 25/8 79 og 1/5 80, Hauge 231 og Nyholm 406.

15. 21/9 80 Nyholm 406; allerede tanker om lovforslag i brev 13/1 79, se Hauge 223.

Ved Estrups andet opløsningsvalg i 1881 gav han offentligt udtryk for, at han var villig til at stille sig, hvis et flertal ønskede det. »Om ikke Meget, saa dog Noget» kunne han vel udrette; bindes til nogen af de stridende parter eller til noget politisk program ville han ikke, men alene stå »bundet af sin politiske Fortid», skrev han i »Politiske Breve, Nr. 19», det sidste. Monrad havde skarp kritik til begge sider – af regeringen, der optrådte, som var den uden ære, idet den fortsatte uden at kunne sætte noget igennem, i stedet for at opgive modstanden mod parlamentarismen – og af Venstre, som selv havde forvoldt striden ved i »Utide at hejse Parlamentarismens Banner». Den af Berg bebudede visnepolitik ville yderligere standse store politiske reformer og føre til ørkesløse forhandlinger år ud og år ind, noget som også ville bringe styret i ringeagt i indland som udland (16).

Foråret 1882 blev Middelfartkredsen ledig, da en af Venstres hæderkronede ledere, Balthazar Christensen døde 21.4.82. Monrad kom på tale som folketingskandidat for Venstre ved suppleringsvalget (17).

3. maj svarede han ilsomt C. Berg på et brev, som han havde modtaget med stor glæde: Han havde selv oftere tænkt på at skrive til Berg i anledning af Middelfart-valget, men undladt det ud fra sit »Princip ei at gjøre saa meget, som kan ligge paa en Negl, enten for eller mod mit Valg; thi selv vil jeg være aldeles ansvarsfri». Men han ville stille sig, hvis han modtog opfordring fra »et tilstrækkeligt stort Antal Vælgere» (18). De kom, og før valget betonedes Monrad, at han som kandidat ikke stillede sig imod noget parti, heller ikke mod Estrups regering, men alene på den betingelse, at han ville være sin fortid tro (19).

Monrad – fyldt 70 år – valgtes, ejendommeligt nok med stærk støtte fra Bergs fraktion i Venstre, hvis oplæg til uforsonlig kamp mod regeringen bød Monrad mest imod, mens den mere forhandlingsvenlige fløj, med Frede Bojsen som leder, opstillede en modkandidat.

16. Nyholm 389 og 429 ff.

17. Nyholm 434.

18. Bergs arkiv er ikke benyttet af Nyholm; om sin tilbageholdenhed skrev Monrad tilsvarende til datteren efter valget, Nyholm 434 f.

19. Nyholm 434.

II. Monrad som forhandlingspolitiker

Monrad havde som nævnt gjort sig sine tanker om, hvad han ville i Folketinget, og han lagde resolut ud.

Asger Nyholm har ret kort omtalt dette og nævner også de 5 lovforslag, som han sammen med førerne for både Venstres radikale og den moderate fløj og forhandlingsvillige Højre-folk fremsatte i samlingen 1882/83. Det sker overvejende ud fra Rigsdagstidende, mens privatarkiver her kun er udnyttet i ringe omfang. Det kommer derfor ikke frem, at Monrad havde udarbejdet yderligere 5 lovudkast, som ikke kom frem i Folketinget (20).

Ved udgivelsen af »Frede Bojsens politiske erindringer» (1963) gør Kr. Hvidt opmærksom på – hvad Fr. Nørgaard forlængst havde peget på ved at aftrykke breve fra Monrad til Bojsen (21) – at Monrad lagde op til at få Venstre med til de 10 lovforslag. Hvidt nævner, at et af dem var et udkast til en præstevalglov, men forbigår, at et andet også sigtede mod at bringe et af Monrads hovedmål, en repræsentativ forfatning for folkekirken, et skridt nærmere sin virkeliggørelse (22).

Monrad valgtes 16. maj 1882. Allerede den 3. maj havde han skrevet til Berg: Hvis jeg bliver valgt, vil det være mig kært at få en samtale med Dem. Det trak ud med den, og 4.8. skrev han igen til Berg: »Naar kommer De? Kom snart! »

Forinden havde Frede Bojsen i en tale 25. maj inviteret Monrad til samarbejde (23). Monrad var rede og opsøgte ret omgående Bojsen. Denne fortæller i et brev af 7.6., at Monrad »forleden» havde besøgt ham. »Han nærer vistnok alt for store Illusioner om, hvad han kan udrette under den »saglige» Forhandling», det var Bojsens indtryk (24). Allerede her nævnte Monrad, at han havde udarbejdet nogle lovudkast, og Bojsen lovede at se på dem (25).

Monrad kunne således begynde sit virke i Folketinget, accepteret af Venstres 2 mest betydningsfulde ledere. Fra Bojsen havde han tilsagn om bistand, omend kun til at overveje form og indhold af

20. Nyholm 436 f., de sagen vedkommende arkiver er Bergs og Bojsens.

21. Højskolebladet 25/3 1937 190 ff., jfr. Nyholm 435.

22. 108 f., note 9.

23. Nyholm 435.

24. Til Sofus Høgsbro, »Brevveksling og Dagbøger» II 110.

25. Højskolebladet 1937, 190 ff., Frede Bojsens politiske erindringer 108.

lovudkastene. Her var kontakt vedrørende de reformer, som Monrad ville både for reformernes skyld og folkestyrets skyld. Uvist var det endnu, om Berg kunne bevæges fra at slå ind på visnepolitikken, og om der i Højre var elementer med styrke nok til at modvirke stærkere politisk strid.

De 2 Venstre-ledere kunne også bruge Monrad, Bojsen i sit arbejde med de midler, forhandlinger og reformer, som han mente banede vejen til det mål, han havde fælles med Berg, folketingsparlamentarismen. Mislykkedes det, og der kom hårdere politisk krig, så havde Berg i Monrad en værdifuld garant for nødvendigheden heraf. Spørgsmålet var i første omgang, hvor langt de 2 ville imødekomme Monrad.

Folketingssamlingen 1881/82 var sluttet umiddelbart efter Monrads valg. Som alderspræsident tilkom det ham at åbne sessionen 1882/83, og imod sædvane gjorde han det med en tale. Han mindede her om middelalderens begreb »Guds våbenhvile» og opfordrede til, at man jævnt og simpelt samlede sig om fædrelandets anliggender og glemte gammelt had og vrede (26).

En prædiken gjorde det visselig ikke, selv ikke om den var holdt af den sidste af grundlovsfædrene. Men Monrad havde udformet det grundlag, hvorpå parterne skulle begynde at øve sig i samarbejde.

Helt naturligt er kirkepolitikken en del af helheden. Året før havde Monrad i »Politiske Breve, Nr. 19» også nævnt kirkeforfatningssagen, der med grundloven havde fået en sovedrik, så der ikke blev noget ud af løftet om en forfatning for kirken, ligegyldigt hvor meget der var brug for det, og ligegyldigt hvor mange udmærkede mennesker, der var gået ind derfor.

26.9.1882 sendte Monrad Bojsen de 10 »lovudkast» og bad kort om en »kritisk og kærlig Behandling» deraf (27), Berg fik

26. Nyholm 435.

27. Da Monrad opsøgte Bojsen først i juni skal han ifølge Bojsens senere oplysninger have nævnt sine lovforslag og sagt: »jeg er en gammel Mand, vil De ikke hjælpe mig med at give disse Planer Lovforslags Form» (Højskolebladet 1937, 190). Monrads hast med at opsøge Bojsen stemmer dårligt med, at han lod gå næsten 4 måneder før han sendte Bojsen udkastene; det skyldes måske at han som nævnt først ville have et møde med Berg og forgæves skrev til denne derom; i erindringerne hedder det, at Bojsen »kort tid efter» modtog udkastene (p. 108), intet tyder på at han har modtaget 2 redaktioner. Af de 10 nummererede lovudkast var det om præstevalget nr. 6

dem også, men vel på et senere tidspunkt (28). Blandt dem vedrørte 2 folkekirken og gav ansatser, dels til en top-kirkerepræsentation, dels til en repræsentation for de sognemenigheder, der måtte danne grundlaget for en varig kirkeforfatning. De bringes i deres helhed:

»Lov angaaende Folkekirken.

Indtil Grundlovens § 75 er bragt til Udførelse, samles hvert tredje Aar Stiftsøvrighederne i Kjøbenhavn, for at afgive Betænkning over de Forslag angaaende kirkelige Spørgsmaal, der maatte blive dem forelagte og indgive de Andragender, hvortil de maatte finde Anledning. Forsamlingen tiltrædes af et af det theologiske og et af det juridiske Fakultet valgt Medlem. Med Hensyn til Rejsegodtgørelse og Diæter forholdes efter de Regler, der gjælder for Rigsdagens Medlemmer».

»Lov om Præstevalg.

§ 1. Naar et gejstligt Embede ved en Sogne-Menighed er blevet ledigt, sendes de indkomne Ansøgninger, dog ikke over ni, gennem Provsten til Borgerrepræsentanterne i Kjøbenhavn eller Byraadene eller Sogneraadene. Tidligst 8 og senest 14 Dage efter at Provsten har afsendt Ansøgningerne til den kommunale Myndighed, holder han et Møde med samme, for at det kan blive bestemt, hvilke tre Ansøgere der skulde indstilles til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Provsten deltager i Forhandlingerne, men ikke i Afstemningen. Ministeriet afgjør derpaa, hvilken af de 3 Indstillede der skal indstilles til Kongen.

§ 2. Er der i et Pastorat flere Sogneraad, eller et Byraad og et eller flere Sogneraad, da overgaar den i § 1 omhandlede Indstillingsret til et Udvalg, der vælges af vedkommende kommunale Myndigheder, og hvis Medlemstal bestemmes efter Folkemæng-

og det andet nr. 7. De må være renskrevet af en anden for Monrad, at han er forfatter fremgår direkte af akter fra Bojsens arkiv (Rigsarkivet nr. 5180 pakke M II sammenholdt med Fr. Nørgaard i Højskolebladet) indirekte af Bergs arkiv.

28. De 10 udkast findes i Bergs arkiv (Rigsarkivet nr. 5115, pakke 18 »Diverse politiske sager»), skrevet med samme hånd og på samme papir som i Bojsens arkiv, formulering og nummerering er ganske ens. Her savnes enhver oplysning om, hvornår de er kommet Berg i hænde, de ligger sammen med et lovudkast, skrevet af Monrad selv, som Maren Berg henfører til Monrad og året 1882.

den i de af dem repræsenterede Kredse, saaledes som samme er befunden ved sidste Folketælling.

§ 3. Denne Lovs Bestemmelse komme kun til Anvendelse, naar der om et ledigt Embede er indkommet flere end tre Ansøgninger.»

Målet er det samme for Monrad, i et forsøg på at nå frem har han strakt sig vidt for at gøre forslagene angenehme for Venstre. Var de det så? – var det for Bojsen en politisk nødvendighed at yde et sådant offer for at få støtte til endnu et forsøg på forhandlingspolitik, om hvis muligheder han ikke nærede mange illusioner? – var det for Berg nødvendigt at acceptere forslagene, for at vinde og fastholde Monrad som støtte for uforsonlig kamp med regeringen, når dens uvillighed til forhandlinger påny var demonstreret? Og kunne det sagligt set forsvares, at Venstre affandt sig med denne ansats til en kirkerepræsentation og med en præstevalglov, der ikke lagde afgørelsen af præstevalget ud til flertallet i sognet? Det kan ikke betragtes som ganske udelukket, når man betænker, at Bergs fraktion 1879/80 var langt inde i forligsforhandlinger om en præstevalglov med den daværende kultusminister, Fischer, hvor der væsentligt blev slået af på de krav, som Venstre havde formuleret først i 1870'erne (29).

Det lykkedes i hvert fald ikke Monrad at få Venstre med på den kirkepolitik. Der mangler enhver oplysning om Bergs reaktion på forslagene, og Frede Bojsens viser sig kun indirekte. Vi ved, at Bojsen »strax tog fat på» de 10 forslag (30); akterne i hans arkiv viser, at han havde kommentarer til flere af dem, og de kom videre, mens han lod andre uænsede og undlod bemærkninger til dem, deriblandt de kirkelige lovforslag. De kom ikke længere – forblev i skrivebordsskufferne (31).

De 5 lovforslag, som Monrad – som den sidste martsministers sidste ord – fremsatte i Folketinget 1882/83 sammen med Venstres ledere og nogle moderate Højre-folk, nåede ikke meget

29. Her er ej plads til at redegøre for, hvor langt Berg var villig til at give køb, da han pludselig skulle slå Bojsen ud og overtrumfe ham som forligspolitiker, se Kriegers Dagbøger VII 277, 299, 301 f.

30. Frede Bojsens politiske erindringer 108.

31. Bojsen har ændret i og gjort tilføjelser til 4 af de 10 udkast. I Bergs exemplarer deraf er der foretaget enkelte understregninger, men heller ikke her er dette foretaget ved de 2 kirkelige udkast.

videre. Regeringen nægtede forhandling om dem, hvis ikke Folketinget behandlede nogle regeringsforslag, og det ville det ikke (32). I familiebrevene erkender Monrad sit nederlag med den hele forhandlingspolitik. Han havde ikke formået at bringe et positivt indhold ind i oppositionens virksomhed og få den væk fra vejen mod visnepolitik. Noget tilfredsstillet var han ved at have afsluttet sin politiske virksomhed ved at have været med til at bringe lovforslagene frem. Højre havde han kun indvirket lidt på, men en overgang mente han at have samlet Venstre og forbundet de radikale og de moderate ved at opfylde sit »Ideal: at være Kit« (33).

Give op ville Monrad dog ikke. I brevene gør han marts 1883 op, at »der aldeles Intet er at udrette« for ham; da al udvikling er standset, trøster han sig med snart at træde ud af Folketinget. Juni skriver han, at han ikke vil gøre flere forsøg på at få en samvirken til Fædrelandets vel istand, men i august er han inde på at gøre endnu et forsøg på at afrunde sin indsats »ved at lade Grundlovsbestemmelserne gøre et lille Skridt fremad«. Her nævnes 9 lovforslag, som ikke specificeres, men folkekirkens forhold har han nok igen tænkt på. Månedens efter gør han fremsættelsen af dem betinget af, at Venstres ledere vil støtte dem. Først i november 1883 er han nærmest ganske opgivende, mens han sidst i samme måned skriver, at han atter vil være medforslagsstiller om 5 lovforslag sammen med Venstres ledere. Samtidig ser han visnepolitikken komme og erkender, at det nok er ved at være Venstres eneste og sidste våben (34). Marts-april 1884 skriver han, at han vil holde op som folketingsmand, for han kan ikke sætte noget igennem, men trøster sig med at hans nærvær var »ikke uden Betydning« eller mere sagtmodigt udtrykt »ikke helt betydningsløs« (35).

Eftertiden uden for tidens hektiske stemning har nemt ved at se, at Monrad overvurderede sine muligheder og undervurderede situationens vanskeligheder, i kirkepolitik som i det hele taget.

32. Nyholm 436 f. Næppe retfærdigt får Venstre hovedskylden af Hauge (21).

33. Breve 15/10, 21/10, 21/11 og 6/12 82 samt 5/2 83 se Hauge 306, 309, 312, 314 og 318. Jfr. Nyholm 446 f.

34. Breve 5/3, 26/3, 5/6, 21/8, 24/9, 5/11 og 27/11 83 se Hauge 322, 325, 333, 340, 343, 348 og 352.

35. Breve 16/3 og 19/4 84 se Hauge 363, 368.

Trods alt kunne Venstre umuligt imødekomme Monrad og indlade sig på hans kirkepolitik i den urolige tid efter Askovmødet, hvor partiets grundtvigske allierede satsede på ny frihedslovgivning, som Monrad umuligt kunne gå med til. Vel tog Venstres folketingsmænd såre valent på Askov-kravene (36), men der var nær kontakt navnlig mellem Berg og de grundtvigske frihedskæmpere. Da bruddet på Mors var en kendsgerning, tog Berg – ham var det (37) – initiativ til en drøftelse 12.2.83 med valgmenig-

36. Om Askov-mødet se P. G. Lindhardt: Morten Pontoppidan I 81 ff., Anders Pontoppidan Thyssen: Den nygrundtvigske Bevægelse I 268 ff. og Kh. Saml. 7 VI 470 ff., 1971 156 f. og 1973 160f. Ubehandlet er så rigsdagens reaktion på adresserne derfra. De blev blot fremlagt af Sofus Høgsbro i Folketingets 3. møde og henvist til det vedkommende udvalg (Folketingstid. 81/82 35), som indstillede, at andragenderne henvistes til ministeren (s.st. Tillæg B 627 f., 647.), idet de havde krav på »omhyggelig Overveielse» og det kirkelige reformarbejde burde ikke gå i stå. Ved drøftelsen i Folketinget undlod dette at binde sig til en bestemt ordning af sagerne, for hvis ministeren engang kom med lovforslag måtte spørgsmålene underkastes »en fornyet og grundig Drøftelse» (s.st. 23/3 2350 ff.). Høgsbros svigersøn, Harald Holm, indbragte 2/12 forslag vedr. konfirmation og ægteskab, forhold der i Askov havde været enighed om; han tog kun det allernødvendigste med i disse »vigtige og paatrængende» sager (s.st. 38 ff., Tillæg A 2235, 2239). Ved 1. behandling (13-14/1 82, s.st. 549 ff., 613 ff.) afviste Scavenius pure den slags, før der kom et kirkeråd, men for fremtidens skyld ønskede Holm udvalg nedsat, da han vidste at den slags sager måtte »adskillige Samlinger igennem, inden de kunne naae til deres endelige Afgjørelse». De rivaliserende Venstre-grupper kappedes om at udtale velvilje, men udvalgsarbejdet sluttede alene med det uforpligtende, at man støttede grundtrækkene i forslagene (Betænkning 20/5, Tillæg B 1387, 1389). Venstre stod ikke sammen om Askovkravene, en grundtvigianer og Berg-ianer som Jeppe Tang gik endda imod Holms forslag og mod at rigsdagen favoriserede en enkelt kirkelig retning, han var for folkekirken, og dermed for at rigsdagen vedblev at være dens organ, som så måtte tage hensyn til alle retninger (Folketingstid. 573 ff., 628, 638 f. og 268). Hvad Venstre stod sammen om var kritikken af Scavenius' holdning, og dermed også af den næse, som han havde givet de præster, der var med i Askov (s.st. 3/10 14 og 10/12 245 ff.). Her udtalte bl.a. Berg, at han ikke delte ministerens opfattelse af Askovadresserne, men tav om, hvad han selv mente derom (s.st. 284 ff.).

37. Fejlagtigt gøres Bojsen til initiativtager i »Den nygrundtvigske Bevægelse» (285 note 43). Bergs arkiv viser noget andet, hvad der stemmer med at Berg ofte engagerede sig direkte i kirkepolitik, noget som Bojsen mest befattede sig med, når den var en del af stor-politikken.

hedspræsterne, for at høre om de ønskede en politisk indsats. Endte mødet uden at føre til noget sådant, blot med en erklæring om solidaritet med Mors-folkene (38), så havde den kirkepolitiske udvikling gjort et samarbejde mellem Monrad og Venstre umuligt. Det blev åbenlyst i den følgende rigsdagssamling.

III. Monrad over for Venstre 1883-85

Det var oprettelsen af Det kirkelige Raad af 8. oktober 1883 (39), som i Folketinget viste afstanden mellem Monrad og Venstre. Han havde jo afgørende virket for en administrativ ordning som det, der for tiden var til at opnå, og som noget der kunne forberede gennemførelsen af grundlovens § 75 om en kirkeforfatning (40).

Oprettelsen førte omgående til en konfrontation mellem Venstre og den ansvarlige initiativtager, kultusminister J. F. Scavenius, som ganske overvejende fik Monrads støtte.

Sofus Høgsbro, der som Venstres kirkepolitiske ordfører i 1870'erne havde fremmet grundtvigske synspunkter – og med det meste af partiet bag sig, undtagen hvor økonomien spillede ind – anmeldte sammen med partifællen cand. jur. N. J. Larsen en forespørgsel om, hvorledes ministeren kunne forene oprettelsen ved kgl. resolution med grundlovens ord i § 75 om, at folkekirkens forfatning ordnes ved lov?

Andre talte vel med, men debatten 16.-17. november 1883 (41) stod mellem de 2 og Scavenius, som, sekunderet af den juridiske professor Carl Goos, bestemt afviste at have handlet i strid med grundloven. Her blev det åbenlyst, at Monrads forhåbninger om samvirke med Venstre i kirkepolitik var rene utopier.

Principielt set var rådets oprettelse forkasteligt, for § 75 var efter Høgsbros mening ikke en løfteparagraf, men en permanent bestemmelse om hele

38. Den nygrundtvigske Bevægelse I 285.

39. Se P. G. Lindhardt: Den danske Kirkes Historie VII 264.

40. Jfr. Kh. Saml. 1972 194 og 198 f.

41. Forespørgslen anmeldtes 20/10, Folketingstid. 1883/84 537; vedrørende debatten henvises under eet til s.st. 870-964. Den får knap omtale af P. G. Lindhardt i Den danske Kirkes Historie VII 264, mens Nyholm refererer ganske kort, p. 446. – 11/10 83 bragte Dagens Nyheder den første meddelelse om rådets oprettelse og allerede 15/10 bragte Berlingske Tidende Scavenius' forestilling i statsrådet om rådets oprettelse.

opbygningen af kirkesamfundet, hvis hele basis blev ændret i 1849. Det bestyrkedes også af paragraffens placering, forrest af de kirkelige paragraffer, ikke mellem grundlovens midlertidige bestemmelser. Høgsbro erkendte, at den grundlovgivende forsamling havde haft en bestemt opfattelse af dens betydning, det var dog ikke bindende for eftertiden, kun vejledende. Og i 1849 havde man tænkt på forholdene i det hele, ikke indskrænket forståelsen til kun at omfatte en kirkerepræsentation.

Siden havde Folketinget opgivet troen på en ordning ved een sammenhængende lov og var begyndt at ordne forfatningen stykkevis, idet det afviste at bygge på sognemenighederne, fortsatte Høgsbro. Valgmenighedsloven havde givet mulighed for at bygge på et rigtigt grundlag, menigheder, som frit slutter sig til deres præster. En opgave for tinget var at drage skel mellem kirkeligt og borgerligt, det var noget, som »maatte ordnes ialtfald samtidig med, at man indførte en Repræsentation for Kirkesamfundet, enten for det i sin Helhed eller for dets enkelte Dele».

Et bisperråd blev ikke kirkens røst, men repræsenterede mest dem, der udnævnte bisperne. Og rådet ville virke skadeligt, gik Høgsbro videre, for det blev en hemsko for udviklingen, ja føre til en stramning, hvad der ville få flere til at foretrække friheden uden for folkekirken. Følgen blev også kompetencestridigheder mellem rådet og rigsdagen. Det var kun »Finheder», at det var rådgivende og kun skulle høres »i Reglen», for reelt ville en samlet udtalelse betyde mere end 7 forskellige bispebetænkninger. Det var da Folketingets pligt at nedlægge indsigelse mod dette brud på grundloven, som her skete, når et kirkeligt organ blev oprettet ved kgl. beslutning.

N. J. Larsen føjede bl.a. til, at her havde ministeren bundet sig og sine eftermænd til at spørge rådet, hvad der forflygtigede ministerens ansvar, mens rigsdagens arbejde blev sinket — ja dets handlefrihed blev begrænset ved, at bisperne fik offentligretslige beføjelser, sagde han siden. — Når der blev svaret, at det råd igen kunne ophæves administrativt, så var det forudsat, at man altid kunne påregne at få kongens samtykke dertil, og det var dog usikkert. Han fandt det uholdbart som Scavenius at sige, at kirken *skulle* have en forfatning, og at den *kunne* gives ved lov, og begge dele var lige bindende.

Efter Scavenius' mening var § 75 principielt set en løfteparagraf, som særligt sigtede mod en synode eller et kirkeråd, omend også på ordningen af andre forhold. § 75 havde ikke medført en indskrænkning af regeringens handlefrihed, og man var ikke gået for vidt, når ministeren ikke var pålagt en absolut forpligtelse til at spørge rådet, det var noget, som kun kunne ske ved lov. Der var først tale om en forfatning, hvis kirkesamfundet i det mindste fik ret til at blive rådspurgt, men rådet var afhængigt af regeringen og kirken ganske underkastet dennes eller ministerens »Forgodtbefindende». Det lovstridige kunne alene være, at bisperne blev befalet at mødes en gang årligt.

Scavenius havde forventninger til kirkerådet, sagde han, for en minister, »en verdslig, politisk Personlighed, som ikke engang behøver at høre til Folkekirken», var det naturligt at have et sted at henvende sig om ordningen af indre kirkelige forhold. De kirkelige myndigheder havde modsat sig love,

så længe kirken stod aldeles uden repræsentation, og derved var man kommet til et dødt punkt, som man måtte over, »det var en af de væsentligste Grunde . . . til at foreslaa dette Raad indstiftet». Opgaven var dels mest muligt at imødekomme frihedsbevægelserne i kirken uden at krænke de nødvendige samfundsband, dels at stå de frihedsbevægelser imod, som ville gå ud over de band, sagde Scavenius. Det var noget, som en politisk minister ikke kunne indlade sig på uden at have »blot en Skygge af en kirkelig Repræsentation at støtte sig til» (42).

Goos afviste, at der retsligt kunne gøres indsigelser imod administrative ændringer i kirkens forfatning, lignende fortilfælde var heller ikke blevet stemplet som grundlovsstridige. § 75 var enten at forstå som en løfteparagraf, og indtil opfyldelsen havde administrationen da hjemmel til at gribe ind på visse områder, eller også rummede den ikke noget løfte og sagde blot, at skulle noget ordnes var det en lovgivningssag, begge dele kunne ikke hævdes. Efter ordlyden var det første rigtigt og ikke det sidste, ellers havde der stået, at kirkens forfatning kun kan ordnes ved lov.

Rådet lagde ikke band på ministeren, hans skøn var i enhver sag utvetydigt afgørende, og det bandt heller ikke rigsdagen, som alene kom i forbindelse med rådet i tilfælde af, at der skulle bevilliges penge til det, fortsatte Goos. Anderledes lå det, hvis rådet var selve opfyldelsen af § 75, men det prætenderede det ikke at være. Problemet var da, om rådet var i modstrid med den forfatning, som § 75 politisk og moralsk pålagde at oprette? Det afviste Goos, for ministeren tænkte sig en virkelig repræsentation oprettet ved siden af kirkerådet, mens det her alene drejede sig om et forberedende skridt.

Skulle der tales om troskab mod grundloven, så anså Monrad ministeren for mere tro mod den end de, der opløftede råb om overskridelse af § 75 uden at tænke på dens opfyldelse, sagde Monrad. Det var ham umuligt at fatte, at der blev gjort så stort et væsen ud af sagen, der var jo ikke sket indgreb på lovgivningsmagtens område; det, at ministeren fik en samlet betænkning i stedet for 7 enkelte (og tidligere havde ministrene altid hørt bisperne, føjede han siden til), var »en Bagatel», ikke en forfatning.

På en måde kunne rådet fremme opfyldelsen af § 75, da man næppe ville blive ved at se på det med velvilje, men i stedet ønske det erstattet af et fyldigere organ for kirken, gik Monrad videre for at slutte af: »Mine Herrer, De tale om § 75 i Grundloven; tror De da, det er Troskab mod Grundloven, tror De da, det er Kiærlighed til dens Bestemmelser, at man ganske roligt lader det

42. Jfr. forestillingen i statsrådet, Ministerialtidende 1883 A 147 f. og Geistlige Rescripter 1883 363.

ene Aar gaa hen efter det andet uden at bryde sig det ringeste om, hvad Grundloven siger? Hvis De virkelig elske Grundloven og have Kiærlighed til den, kom da med Forslag om Opfyldelsen af dens Bestemmelser». Der kunne i sagen her nok tales om overtrædelse af grundloven, hvis man ved forståelsen af § 75 lagde eftertrykket på »ved Lov», men det kunne man også tale om, hvis man lader, som om § 75 ikke er til, sådan som det er gjort i 34 år, uden at tænke på dens opfyldelse.

Monrad talte for døde øren. Med 50 stemmer mod 16 gav Folketinget udtryk for sin mening, at ministeren ikke have handlet foreneligt med grundloven. Det undlod at drage konsekvensen deraf, skønt modparten – og også Monrad – opfordrede til at rejse rigsretssag. Hensigten var at gøre tingets holdning klar og nedlægge en bestemt indsigelse mod kirkerådet, sagde Høgsbro. Det skulle så nok have fået følger, når bevilling kom på tale. Men de nødvendige penge skulle han nok vide at skaffe, sagde Scavenius.

Inden rigsdagssamlingen 1884/85 havde Det kirkelige Raad så været samlet. Det fik finansudvalget til at spørge Scavenius, hvordan udgifterne var afholdt. Ministeriet så ikke grund til at gøre rede for det, da der ikke var brugt penge af finanserne (43), hvorfor sagen kom for i Folketinget.

Ordfører her var Frede Bojsen, nu drejede det sig om et principielt politisk spørgsmål, som begge parter var ved at gøre til en brik i det storpolitiske spil. Scavenius svarede, at han ikke havde villet forholde Folketinget oplysninger herom, (efter dagsordenen ifjor havde han fundet det hensynsfuldt ikke at søge finanslovsbevilling, sagde han senere under debatten) men finansudvalget vedkom sagen ikke, og han ville ikke støtte bestræbelserne på at gøre det til »en Slags Overadministrationsudvalg». Men han tav om, hvorfra pengene var taget, trods opfordringer til at give en redegørelse – også fra Monrad. Folketinget nedsatte så vor første parlamentariske kommission for at få besked (44).

Kommissionen fik svar fra ministeriet. Udgifterne var afholdt af Roskilde Domkirkes midler, en disposition som ministeriet hævdede at have ret til. Venstre-flertallet i kommissionen konkl-

43. Skrivelse af 17/12 84, se Rigsdagstid. 1884/85 233.

44. Rigsdagstid. 1884/85, Folket. 285; 1. beh. 16/1 85 353 ff., 2. beh. 28/1 85 og vedtagelsen med 54 stemmer mod 11, 368.

derede, at ministeriet havde erkendt at savne udtrykkelig lov-hjemmel dertil, og det mente ikke, at den af ministeriet påberåbte myndighed var tilstede (45). Den indstilling sluttede sagen.

Venstre havde vel taget den op ud fra den formening, at pengene var taget af stiftsmidlerne (46). I så fald kunne kirkerådet være kvalt ad bevillingsvejen, da de parlamentariske kampe over midten af 1870'erne var endt med, at stiftsmidlernes anvendelse ikke var Folketinget uvedkommende (47). Mens undersøgelserne stod på, var større ting ved at tage tingets tid, nemlig provisorierne. I forhold dertil blev nu dækningen af udgifterne til kirkerådet for alle parter »en Bagatel».

IV. Over for konservatismen i Det kirkelige Raad

Monrad havde et sidste virkefelt, Det kirkelige Raad (48). Han nåede at deltage i de 2 første samlinger. Her viste han, at hans bedømmelse af kirkerådet i Folketinget ikke havde været mundsvej; han drog konsekvensen deraf og gik imod rådets mindst konservative medlemmer, som nok kunne ønske, at der administrativt blev gjort mindre skridt hen imod en kirkeforfatning.

45. Skrivelse 12/2 85, se Foreløbig Betænkning i Rigsdagstid. Tillæg B 1241, jfr. også replikskiftet under finanslovsdebatten, Folketingstid. 1374 og 1381. I »Indberetning fra den af Folketinget ved Beslutning af 28de Januar 1885 i Henhold til Grundlovens § 47 nedsatte Kommission» gengives ministeriets motivering af 21/3: Lovgivningen afskar ikke ministeriet fra den trufne disposition, det havde myndighed dertil da den øverste kirkestyrelse kunne råde over selvejende kirkers overskud til andre end selve kirkerne vedkommende kirkelige øjemed; ministeriet angav en række fortilfælde, hvoraf de fleste vedrørte Roskilde Domkirke. Vist havde domkirken for tiden underskud, det skyldtes særlige midlertidige udgifter, og udgifterne til kirkerådet, »en forholdsvis Ubetydelighed» kunne passende afholdes af domkirken »indtil videre». Beløbets størrelse gjorde at afgørelsen var truffet uden forhandling med stiftsovrigheden.

46. Jfr. Rigsdagstid. Tillæg B 235: Samme dag, som kommissionen udbad sig oplysninger vedrørende kirkerådets udgifter, havde den bedt ministeriet om oplysning om anvendelsen af stiftsmidlerne.

47. Jfr. Schultz Danmarkshistorie V 279, 286.

48. Indsatsen her er uomtalt af Nyholm. Det er P. G. Lindhardt, som først har udnyttet materialet fra kirkerådet i Kh. Saml. 7 II 444, Fem Aalborg-Bisper 58 og sidst i Den danske Kirkes Historie VII 264. Udgangspunkterne de 2 første steder, stofmængden det sidste sted, bevirker at Monrad omtales meget kortfattet.

Derved kom han i selskab med de mest konservative i rådet, som var imod enhver yderligere forandring. Men også her stod han ene og kom som i Folketinget til at formane alle parter til troskab mod grundlovens § 75, dette selskab måtte han så tillige foreholde, hvad der var grundvilkår for en forfatning for folkekirken.

Flertallet i rådet (49) demonstrerede fra starten, at det var mere konservativt end Scavenius, som jo allerede i Folketinget havde nævnt sine visioner om en udvikling. Bispernes holdning skyldtes foruden deres naturel Venstres afvisning af kirkerådet. Den dagsorden blev ikke bare en demonstration, for det øvede sin virkning i rådet, at det fra alle sider under debatten i Folketinget – Monrad så undtaget – var understreget, at rådets eksistens beroede på, at Højre forblev ved magten, og at dets betydning afhang af ministerens »Forgodtbefindende«. Det øgede forsigtigheden.

Scavenius kendte også betingelserne for ved kirkerådets hjælp at få en udvikling igang, derfor søgte han at bevæge den mådeholdne grundtvigianer Skat Rørdam til at blive biskop i Århus for at få støtte for sin linie. Rørdam undslog sig, og i stedet kom dr. theol. Johs. Clausen til Århus, da biskop B. J. Fog 1884 afløste Martensen som Sjællands biskop og dermed blev kirkerådets formand. Clausen tilførte ikke større bredde eller initiativrigdom. Det kunne derimod siges om de professorer, der kom med fra starten. Det teologiske fakultet valgte Peder Madsen, fakultetets drivende kraft og på vej til at erhverve sig en position i kirkelige kredse; den juridiske sagkyndige, professor Henning Matzen var en af hovedforsvarerne for provisorierne, og indvalgt i Landstinget få år før havde han allerede afgørende politisk indflydelse (50). I stor-politik lå han altså på linie med Scavenius, og det er et spørgsmål, om han var ministerens talerør i kirkerådet?

Forud for rådets første samling meddelte ministeriet bisperne sine videre tanker om en forsigtig og langsom udbygning af rådet, så det blev mere repræsentativt; det udbad sig bispernes mening herom, ja søgte vel deres støtte dertil.

Ministeriet ville fortsat arbejde for en kirkeforfatning. En synode-ordning var uluthersk, passede heller ikke til landets borgerlige eller politiske for-

49. Se Den danske Kirkes Historie VII 165, skildringen der tiltrædes ganske.

50. Om Peder Madsens position se Kh. Saml. 7 II 450. Om Matzen se Troels G. Jørgensen: »Tre Professorer« 129, 144 f., 158.

hold; »i vort saavel i politisk som i kirkelig Henseende allerede noksom gjærende Samfund» ville der blive øget uenighed om sammensætningen. En konsistorial ordning brød med hidtidig hjemlig tradition, den ville trykke den betydning ned, som det biskoppelige embede hidtil havde haft, og i længden ville den fremkalde rivninger.

Der måtte gås videre ad den hidtidige vej, så kongen gennem kirkeministeren styrede kirken, og idet bisperne hørtes i vigtigere spørgsmål. Et første skridt var gjort gennem kirkerådet, som »gjennem sin blot moralske Vægt vil . . . , derom kan der ikke med Grund tvivles, komme til at udøve en indgribende Indflydelse paa den kirkelige Udvikling». Rådets indflydelse kunne øges, hvis det på endnu fyldigere måde kom til at repræsentere kirken og livet i dens forskellige kredse, ved at der optoges lægfolk, en fra hvert stift.

For tiden var noget sådant ikke ønskeligt, det var også umuligt, da det nødvendige grundlag manglede. Men der kunne gøres forberedende mindre skridt ved, at landemoderne udvidedes ved valg af 1 præst og 2 lægmænd fra hvert provsti (51). Gennem drøftelser af de spørgsmål, som rørte sig i menighederne, og særligt af de sager, der skulle for i kirkerådet, ville de efter nogle år udvikle sig til at blive naturlige valgkorporationer, når der skulle vælges lægfolk til rådet. Sådanne landemoder kunne også få lejlighed til at udtale sig, når der skulle besættes bispeembeder.

Der var store vanskeligheder forbundet med at få valgt lægfolk til de udvidede landemoder, de måtte overvindes hvis disse skulle få betydning. Grundlaget måtte selvfølgelig være de enkelte menigheder, en mulighed var at genoplive de gamle medhjælperinstitutioner, en anden at gøre nye forsøg på at indføre menighedsråd, en tredje at lade menighedernes medlemmer vælge. »Under Forudsætning af nogen Modenhed i Menighederne, og at Sagen kunde gennemføres ad Frivillighedens Vej», var det sidste det naturligste. Særligt dette punkt anbefalede ministeriet til bispernes overvejelse (52).

Ministeriet henstillede tillige, at bisperne på sommerens landemoder forelagde spørgsmålene, eller nogle af dem. Scavenius ventede vel her at finde støtte for sine bestræbelser.

1. *Landemoderne 1884.* Endog på de ordinære landemoder var bispernes lyst til drøftelser taget kendetilgængeligt af siden sidste år (53).

51. Scavenius' planer om udvikling af en kirkeforfatning gav han udtryk for allerede ved rådets oprettelse; 7/1 84 skrev han til biskop Fog: Når de forskellige retninger var repræsenteret i rådet, skulle der dernæst bringes et lægelement ind i det, det var tiden endnu ikke til, men ved udvidede landemoder kunne bisperne erfare, hvad der rørte sig rundt om i menighederne, jfr. Den danske Kirkes Historie 265.

52. Cirkulær-skrivelse til bisperne af 17/5 84.

53. Om landemode-institutionen se Kh. Saml. 1972 189 f., her også om forhandlingerne 1883.

Fog undgik det selvfølgelig i Roskilde (54), men også Swane i Viborg, Clausen i Århus og Balslev i Ribe forsagede både udvidede landemoder og drøftelser (55).

På Fyn og i Ålborg fortsattes med udvidet landemode, og Engelstoft og Lind lagde op til drøftelse. Det fortrød Engelstoft nok, for i Odense mødte de grundtvigske op og nedlagde bestemt indsigelse. Det kunne andre også gøre. Resten af de 40-50 præster delte biskoppens betænkeligheder ved udvidede landemoder, mere end en valgt lægmand fra hvert provsti gik næppe an (56). I Ålborg gik Lind i princippet ind for udvidelse af kirkeråd som landemode, og det var stemningen også for, men som på Fyn var

54. Om Fogs holdning 1883 se Kh. Saml. 1972 201.

55. Ministeriets skrivelse fremlagt i Roskilde, bad Fog om udtalelser om absolutionens bortfald ved skriftemål, helt ligedan gik det i Viborg (52). Fra Århus refereres kun, at Clausen orienterede om skrivelsen og de sager, kirkerådet skulle behandle (52). Der meddeles intet om en drøftelse i Ribe, men 4/6 (j. B. N. 252/1884) havde Balslev spurgt provsterne, om der burde holdes udvidet landemode, idet han henstillede at præsterne provstivis drøftede det. De fleste provster var for udvidet landemode, som ikke syntes holdt (bispearkivet, 1. pakke om kirkerådets sager).

56. Engelstoft orienterede præsterne forud om ministeriets skrivelse (jfr. Dansk Kirketid. 22/6 84, 409 ff.). 2/7 lagde han for på landemodet: Her ville ikke ske afstemninger, og hverken kirkerådet eller kirkeforfatning var til debat, men en udvidelse af landemoderne med udsigt til en senere udvidelse af rådet. Han var betænkelig ved den foreslåede »store» udvidelse, en lægmand fra hvert provsti gav tilstrækkelig lejlighed til at høre lægfolkets meninger. Provst L. E. L. Tobiesen, som meget ønskede en kirkeforfatning, måtte dog udtale alvorlig tvivl om dette, af »en heel anden Karakter», stemte med grundlovens ord og ånd: kirkerådet havde han hilst med glæde, men dette drejede sig ikke om at rådspørge kirkens embedsmænd. Vilh. Birkedal var kommet for at sige, at man gik ind for noget ulovligt, hvis forslaget vedtoges uden udtrykkeligt forbehold om, at det skulle forelægges den lovgivende magt. Han talte for sig selv og for 11 andre præster og flere med. Det var farligt for kirken at erstatte den varsomme rigsdag med en emsig kirkerepræsentation, som ville forstyrre den frie udvikling i kirken. Engelstoft afskar den debat, lovmedholdeligheden var regeringens sag, ikke landemodets. Birkedal sluttede, den repræsentation, der var på tale, ville blive ilde anset af menighederne, drøftelserne samlede sig nemlig om, hvorvidt der kunne sikres kirkelige valg, eller udvidelsen blot skulle forberedes ved at præsterne arbejdede for medhjælperinstitutioner (44 ff., jfr. Dansk Kirketid. 1884 478 ff.).

man her såre ængstelige ved valg og tvivlede på, at de foreløbig i praksis kunne ske på betryggende måde (57).

På Lolland-Falster samlede den 2.7. det udvidede landemode, som var tradition her, op mod 30 præster. Det såre kortfattede officielle referat viser, at det gik Monrad imod: Fra flere sider hævdedes det, at menighedsråd, oprettede ved lov, burde være grundlaget for en forfatning, mens andre pegede på de store vanskeligheder ved at få virkelige repræsentanter for menighederne. Enstemmigt, med 22 stemmer, gik man ind for udvidelsen af landemoderne, men rigtignok med en tilføjelse om, at lægfolkene skulle vælges af landemoderne, vedtaget med »stor Stemme-flerhed«. Ifølge dagspressen havde Monrad lagt for med at understrege – hvad han senere gentog over for de betænkeligheder, der kom frem – at det første, der var nødvendigt, var råd for menighederne, som de nu var; de ville få betydning som led i en kirkeforfatning og skulle nok vise sig bedre end ventet. Han skal også have udtalt, at regeringen havde ret til at oprette kirkerådet, men ikke til den påtænkte udvidelse (58).

2. *Det kirkelige Raads første samling* 9.9.-25.9.84 (59) blev ind-

57. 3/7 samledes ca. 40 præster i Ålborg, også orienterede forud. Lind udelukkede debat om kirkerådets oprettelse og udtalte sig for udvidelse af rådet – med tiden, og uden at lægfolket fik flertal – og af landemoderne. Valg dertil kunne næppe foretages af de gamle menighedsråd, men kunne ske i menighederne ved mænd over 30 år, med attest på at de havde været til alters inden for det sidste år. Sagen skulle overvejes principielt, uanset hvordan tiden var. Just tiden fik dog mange, som teoretisk var for, til at tilråde en udsættelse (stiftsprovst Gad, provsterne Cederfeldt de Simonsen, Bjerre, Rohde og Sørensen), mens andre (bl.a. provsterne Bekker, Repsdorph, Schiøtt og Tørsleff) mente, at lægfolk måtte med i landemoderne snarest, dog måske tilforordnede derfra. Overfor megen tale om valgrets-betingelser sagde provst J. J. Bjerre (kultusminister 1900-1901), at det var nødvendigt at resignere og optage den politiske vælgermasse i kirken, i landemodet kunne de valgte så underskrive en erklæring. – Landemode-akten sammenfatter: »Ved Afslutningen af denne Forhandling viste Stemningen sig overvejende for snart at optage Lægsmændene i Kirkerådet og Landemoderne» (34 jfr. Dansk Kirketid. 1884 515 f.).

58. Landemode-akt 41 og Dansk Kirketidende 1884, 486 f. Ifølge sidst-nævnte kilde talte provst C. L. Tobiesen for selvsupplerende landemoder, og han var forslagsstiller af det vedtagne forslag herom. Provst Vahl gik ind for udvidelsen, med viden om at det var såre vanskeligt at få en virkelig repræsentation for de kristne.

59. Rådets forhandlinger er refereret i 4 protokoller (Rigsarkivet), den første

ledt med viden om, at offentligheden ventede sig resultater efter landemoderne (Matzen, Swane). Med Matzen som en undtagelse var man for at vente med en udvidelse af rådet, indtil det havde vundet indpas, saglige og politiske grunde talte mod yderligere administrative skridt. Udvidelse af landemoderne vakte også betænkeligheder, bisperne kunne blive bundet af de forudgående drøftelser, så rådet blev splittet (Swane, senere Fog og P. Madsen), nogle kunne dog gå med dertil, når præsterne valgte lægfolkene (Balslev, Swane og Clausen). Det vidste Lind ville føles utilfredsstillende. Menighedsråd måtte blive det fremtidige fundament, mente Swane, mens P. Madsen ville, at man rådede ministeriet til at gå langsomt frem og begynde nedefra, det var den eneste vej; han fandt dog allerede tiden inde til at oprette små råd på 1-2 mand, en idé som hverken Balslev eller Clausen havde tiltro til.

Det havde Monrad heller ikke, han betonedede at sagen måtte hvile, indtil der kom lovbestemte menighedsråd, »en uomgængelig Fornødenhed for en Kirkeforfatning». Matzen talte for at springe landemoderne over og lade frivillige menighedsråd direkte vælge kirkerådets lægfolk; så længe det hele blot var rådgivende, kunne det fuldt lovmedholdeligt ordnes administrativt, forsikrede han.

Den 1. behandling standsede ved et forslag af Lind og Engeltoft om at opfordre præsterne til at danne menighedsråd med åndelige opgaver.

Udgangspunktet for 2. behandling var en komitébetænkning, udarbejdet af Balslev, Lind og Matzen. Den gik uden om spørgsmålet om kirkerådets udvidelse, det havde ministeriet selv anset

omfatter tiden 9/9 84 – 28/9 86. Her gengives vel essensen af de faldne udtalelser, undertiden som direkte tale. Referater godkendtes på det følgende møde, hvor der kunne ske rettelser eller sætninger blev streget. I det følgende henvises der til protokollerne ved romertal og folio. Forretningsordenen blev, at hver sag skulle underkastes 2 behandlinger, som regel med mellemliggende behandling i en komité, af varierende størrelse. Beslutninger og komité-indstillinger refereres ikke i protokollerne, men der henvises til bilagene. Ved sessionens afslutning indsendtes – det første år med tak for kirkerådets oprettelse – en beretning til ministeriet, evt. ledsaget af komitébetænkninger eller andre bilag. De fleste bispearkiver har særlige pakker vedrørende kirkerådet med stof af betydning om rådets forhandlinger og de enkelte bispers holdning og om gejstlighedens synspunkter.

for uaktuelt. Landemoderne burde snarest udvides, idet præsterne valgte en præst og en lægmand fra hvert provsti. Det principielt rigtige, en menighedsrepræsentation skulle så komme med tiden, idet frivillige menighedsråd overtog valget (60). For at nå frem mod det skulle præsterne opfordres til at oprette menighedsråd.

Monrad ville ikke være med til administrativt at indføre en kirkeforfatning, i svaret måtte det udtales eller forudsættes, at dette kun kunne ske ved lov. Forslaget ønskede han forelagt landemoderne, for at fremme drøftelserne og høre den offentlige mening. Selv var han ikke stemt for det, men ville ikke gå imod som den eneste.

Matzen advarede mod at følge Monrad, det var at gå ud over rådets kompetence, og bestemte ministeren sig for at udvide rådet, så endte man med at sidde i noget, som man selv havde erklæret ulovligt. Monrad fik tilslutning fra Fog, støttede rådet udvidelsesplanerne, så var dets dage talte, hvis der kom politisk forandring. Han ville ikke yderligere forandringer, var også mod P. Madsens små kvalificerede menighedsråd. Han kunne heller ikke være med til et forslag fra Monrad om at opfordre ministeriet til at fremme dannelsen af menighedsråd, eller at rådet vedtog selv at arbejde derfor. Fog ville afslutte sagen med en udtalelse om, at rådet ikke var enigt og derfor blev stående ved, hvad der allerede var sket.

Man måtte dog svare ja eller nej til hovedspørgsmålet, om man ønskede lægfolk med til de kirkelige møder, hævdede Matzen. Men Fogs forslag vedtoges med 6 stemmer, efter at komitéindstillingen var faldet, idet 5 stemte mod og 4 for. Efter ny debat om formuleringen af svaret endte det med, at alle parter fik noget: Der var i rådet delte meninger om komitéens indstilling, som sendtes med til ministeriet; derfor forbeholdt rådet sig at tage sagen op i næste session, efter drøftelser på de snævrere landemoder næste sommer (61).

3. *Landemoderne 1885* refereres der fra endnu sparsommere end året før. Provsterne var vel mest for frivillige menighedsråd,

60. Provstivis skulle der vælges 2 repræsentanter, den ene skulle være læg, den anden kunne være det, så lægfolkene udgjorde mindst 1/3 og højst 2/3 af landemodet.

61. I 77 ff., 92 ff., jfr. Beretning stk 1 og bilag 1.

oprettet samtidig med eller forud for udvidede landemoder (62). Det ordinære landemode på Lolland-Falster kunne kun gå ind for komitéforslaget, hvis de udvidede landemoder fik virkelig betydning og behandlede kirkerådets sager, før det mødtes, først og fremmest måtte det dog ønske menighedsrådsinstitutionen kraftigere udviklet. Det her traditionelle udvidede landemode betingede sin tilslutning af, at der kom lige mange gejstlige og læge i de udvidede landemoder, og af, at det eksisterende landemode blev opretholdt ved siden af (63).

4. *Kirkerådets anden samling 1885 (15.9.-2.10.)*. Monrad indledte drøftelsen af ministerens forslag ved at rejse tvivl om betydningen af udvidede landemoder. Der var ikke noget at gøre, før der kom menighedsråd, dem kunne man hjælpe frem, hvis en kgl.

62. Bisperne refererede forhandlingerne på de ordinære landemoder i kirkerådets 2. samling (I 118 f.), hvorfra der her refereres under hensyntagen til landemode-akterne, hvortil de følgende tal henviser: På Sjælland syntes Fog at have ledt forhandlingen udenom udvidede landemoder og hen på en udvidelse af kirkerådet, det fandt man ikke tiden inde til (16). Stemningen på Fyn var som sidste år, antog Engelstoft; der havde ikke været drøftelse, da der ikke var holdt udvidet landemode, sagde han i rådet (det havde der nok alligevel, omend præsterne ikke var indbudt, hvorfor der kun mødte 1 præst og 1 avisreferent, jfr. Dansk Kirketid. 1885 463 f., 480). I Ålborg havde Lind foranlediget, at præsterne provstivis drøftede sagerne, de var for frivillige menighedsråd, hvad landemodet tilsluttede sig (landemode-akten tier). I Viborg fandt man det ønskeligt, at kirkerådet indtil videre fortsatte uændret, en nærmere eller fjernere fremtid måtte så hidføre forandringer (58 f.). I Århus fandt man det principielt rigtigt, at lægfolk kom ind i landemoderne, det burde blot ikke ske under så politisk urolige tider (59 f.). I Ribe var man for udvidede landemoder, halvdelen af landemodet ønskede valget foretaget af præsterne, den anden halvdel af provsterne ville, at menighedsrådene valgte (Landemode-akten nævner kun, at sagen drøftedes). – I Ålborg findes provsternes erklæringer, i nogen grad bestemt af, at Lind i sit oplæg søgte at samle drøftelserne om menighedsråd. Indtrykket er at de og præsterne ikke ville vide af lovbestemte menighedsråd, nok arbejde for frivillige medhjælperinstitutioner, men der var en ikke ringe tvivl om hvorvidt de ville være levedygtige. De måtte gro som frugten af det vakte liv, lød det fra Hundborg-Hillerslev herreder; at menighedsråd var en fri sag var en ufravigelig fordring skrev provst M. C. B. Nielsen, som ønskede, at bisperne fik mere vidtgående myndighed, så man kom videre ad den linie, der var lagt med frihedslovene, henimod den ønskelige adskillelse mellem stat og kirke (bisparkivet, pakke med kirkerådets sager).

63. Landemode-akt 25, 38 f.

resolution gav dem lejlighed til at udtale sig om besættelsen af præsteembeder.

Også andre mente, at menighedsråd i princippet var det første. Men de burde kun oprettes med præsternes billigelse, sagde Lind (altså i modstrid med, hvad han havde sagt i 1. samling, men overensstemmende med det i stiftet udtalte). Swane fandt det skæbnesvangert at give dem indflydelse på valg af præst, det politiske kom frem, når der skulle vælges menighedsråd. P. Madsen talte så atter for sine små frivillige menighedsråd som spiren til en kirkeforfatning, og Clausen gik imod at drage nye institutioner ind i debatten.

Matzen var nu for udvidede landemoder som noget nyt, der burde prøves, frivillige menighedsråd havde der ikke været held ved. Fog ville svare ministeriet, at der intet var at foretage; det var ikke tiden, der hindrede institutionerne, men disse var i sig selv nytteløse, det gjaldt også menighedsråd. Han betonedede, at rådet ikke måtte udtale sig sådan, at det bandt sig for fremtiden. Talen om kirkeforfatning gjorde ikke indtryk på Fog, rådet behøvede ikke at dele anskuelsen fra 1848. Sådan svarede han Monrad, der atter ville, at man frarådede administrative foranstaltninger, og udtalte sig for menighedsråd som grundlaget for en forfatning. Andre udtalte tvivl og betænkeligheder, rådet skulle intet gøre, menighedsråd måtte komme af sig selv (I 120ff).

2. behandling endte med enstemmig vedtagelse af den komité-indstilling, der forelå fra Lind og Madsen: Menighedsråd eller medhjælperinstitutioner var en nødvendig forudsætning for at gå videre mod kirkeforfatning, og da de manglede, kunne man for tiden ikke gå ind for udvidede landemoder. Hver for sig ville bisperne arbejde for at fremme frivillige menighedsråd eller andre institutioner, hvorigennem menighedslivet kunne ytre sig (64).

Næsten alle kapitulerede altså. Monrad som Matzen og de bisper, der dog ville noget, endte med et pænt nej tak til ministeriet, for derefter at forsikre, at man ville arbejde for noget, som de alle – P. Madsen undtaget – erkendte ikke førte til noget. Fog kunne være såre tilfreds. De andre endte vel ved det eneste, de kunne enes om. Og enes måtte man, ellers skød man afgørelsen fra sig over til ministeriet, sådan mente flertallet – dog ikke

Monrad. — Lige fra kirkerådets start sigtede man mod at nå frem til enighed. Fog sagde siden, at det havde han kæmpet for siden rådets oprettelse (1892; III 60). Den praksis understøttede unægteligt dem, der var imod noviteter.

5. *P. Madsens initiativ 1884*. Nogle forhold fra rådets 2 første sessioner, hvor Monrad var med, bør nævnes. Rådet blev snart af ministeriet spurgt om en række indre kirkelige sager; de modtog også ønsker fra præstekonventer og et stort møde i Odense, bestemt af Indre Mission, altså fra steder, hvor man ventede sig noget af kirkerådet. Resultatet blev stort set, at det anbefalede småændringer og skød de større ting fra sig. Hverken ministeriet eller moderate reformfolk fik altså indfriet deres forventninger.

Vurderingen af, hvad kirkerådet nåede her, er ikke min, men blev givet i rådet under forhandlinger om, at bisperne skulle have større myndighed i nogle indre kirkelige anliggender (I 20ff). Heraf tog P. Madsen anledning til at foreslå, at man gik videre, så tyngdepunktet her flyttedes fra ministeriet til bisperne. Det fik Swane til undrende at spørge, hvori den større myndighed skulle bestå, forhandlingerne havde just vist, at kun få spørgsmål var egnede til bispernes afgørelse, for »alle Principspørgsmaalene henviste vi til Ministeriet» (I 28).

Alligevel tog P. Madsen sagen op med større alvor (65). Det drejede sig om det mest betydningsfulde, rådet kunne vedtage, langt væsentligere end de enkelte reformer, man drøftede. Rådet skulle anmode ministeriet om ret til selvstændigt at afgøre indre kirkelige forhold. Der måtte større ansvar og myndighed til, når frikirkelige og individualistiske tendenser udfoldede sig. Bisperne kunne da træde op imod alle uberettigede krav og holde igen på det frikirkelige skråplan. De alene havde endnu åndelig myndighed til at træde op og måtte have en helt anden position og ikke blot være forhandlende mellemlid.

Matzen tav hertil, mens Monrad (for at få bisperne ud af deres ubevægelighed, eller blot for at sætte tingene på plads?) konstaterede: Bisperne stod under ministeriet og forblev »en Mellem-instans» sålænge det bestod. De andre bisper var skeptiske; Swane kunne ikke se, at der var noget at gøre, selv om ministeriet havde

65. I 73 ff. P. Madsens initiativ er allerede skildret af P. G. Lindhardt i Kh. Saml. 7 II 450 ff., jfr. Den danske Kirkes Historie VII 266 f.

oprettet kirkerådet; Fog troede ikke på gennemførligheden; det gjorde Clausen heller ikke, han måtte dog takke P. Madsen for hans »store Kjærlighed til det biskoppelige Embede».

Monrad kom ikke mere til at deltage i kirkerådets møder. Vi har hans fortrolige vurdering af den første samling. Uanset at han ikke altid var tilfreds med resultatet, forekom det ham dog, at der havde været noget udbytte. Han fortsatte: »Jeg er kommet til at holde af Bispeaadets Medlemmer, ja endogsaa af en fanatisk Høiremand Professor juris Matzen. Det er jo ogsaa et Udbytte» (66).

April 1885 betragtede han den politiske udvikling og konstaterede for sig selv, at grundloven var sprængt, og at det arbejde, som han begyndte for 45 år siden, var tilintetgjort. »Et saadant Syn kan man ikke have, uden at føle sig nedtrykt». Januar 1886 fortsatte han i et brev til et af sine børn: »Du kan nok tænke dig, at det smerter mig. Hvad jeg fra min Ungdom af har arbejdet for, er styrtet sammen» (67).

Hvad Monrad skrev om folkestyret, gjaldt også det kirkelige område og hvad der var nået. Men i respekt for sin ungdoms idealer forsøgte han i sine sidste leveår at fremme dem, målet blev fastholdt og i valget af midler var han stadig opfindsom. Hvad han nåede i politik som kirkepolitik, var alene at foreholde regering og rigsdag som landemoder og bisperåd forpligtelsen på grundloven og at understrege, på hvilke vilkår opfyldelsen måtte ske.

66. 26/9 84, Hauge 380.

67. 30/4 85 Nyholm 451 jfr. 453 og 31/1 86 Hauge 397. Allerede 29/10 78 skrev Monrad til Krieger: »Det er en af Livets største Velsignelser i sin Ungdom at være kommet til en Opfattelse af Tilværelsen, som man, Sandheden tro, kan fastholde i sin Alderdom» Danske Magazin 7 III 325.